

نظام جامع توانمند سازی مردم برای مراقبت از سلامت خود

تهیه و تدوین: دکتر شہرام رفیعی فر، دکتر ماندانا عطارزادہ، دکتر مسعود احمد زاد اصل
و همکاران

مشاور علمی: دکتر فرید ابوالحسنی

زیر نظر: دکتر محمد اسماعیل اکبری، دکتر حمیدرضا جمشیدی

رفیعی فر، شهرام، ۱۳۴۶-

نظام جامع توانمندسازی مردم برای مراقبت از سلامت خود/ تهیه و تدوین شهرام رفیعی فر، ماندانا عطارزاده، مسعود احمدزاداصل و همکاران، مشاور علمی فرید ابوالحسنی؛ زیر نظر محمداسماعیل اکبری، حمیدرضا جمشیدی؛ برای اداره ارتباطات و آموزش سلامت معاونت سلامت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت بهداشتی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی در مانی قم، مجری مؤسسه پژوهشگران بدون مرز. - تهران: مهر راوش، ۱۳۸۴. ۴۲۵ ص: مصور، جدول، نمودار.

ISBN: 964-94251-1-X

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. ۴۱۳-۴۲۵.

۱. بهداشت- ایران - برنامه ریزی. ۲. بهداشت - شخص - ایران - برنامه ریزی. ۳. بهداشت همگانی - خدمات. ۴. آموزش بهداشت. ۵. سلامت پروری. الف. عطارزاده، ماندانا. ب. احمدزاداصل، مسعود، ۱۳۵۶- ج. ایران. وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی. اداره ارتباطات آموزش سلامت. د. دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی قم. معاونت بهداشتی. هـ. موسسه پژوهشگران بدون مرز. و. عنوان: ز. عنوان؛ توانمندسازی مردم برای مراقبت از سلامت خود

۶۱۳/۰۹۵۵

RA۳۹۵/الف۷

۸۴-۲۰۴۲۴م

کتابخانه ملی ایران

عنوان کتاب: نظام جامع توانمندسازی مردم برای مراقبت از سلامت خود

تهیه و تدوین: دکتر شهرام رفیعی فر، دکتر ماندانا عطارزاده، دکتر مسعود احمدزاداصل و همکاران
همکاران: سید صفورا دژپسند- دکتر سید آرش طهرانی بنی هاشمی- دکتر زهرا محمدی بلوک-
دکتر هما اصغری فرد- دکتر بهرنگ عجم حسنی و دکتر مازیار مرادی لاکه.
سایر همکاران: دکتر مسعود جعفراسماعیلی- دکتر محمدرضا خسرویگی.

مشاور علمی: دکتر فرید ابوالحسنی

زیر نظر: دکتر محمداسماعیل اکبری- دکتر حمیدرضا جمشیدی

ویرایش نخست: تابستان ۱۳۸۴

ناشر: مهر راوش

چاپ اول: ۱۳۸۴- رامین تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه قیمت: ۴۸۰۰ تومان

شابک: X-۱-۹۶۴۲۵۱-۹۶۴

فهرست عناوین

۱	● خلاصه
۲۳	بخش اول: برنامه جامع توانمند سازی مردم برای مراقبت از سلامت خود
۲۴	فصل اول: حرکت ارتقای سلامت و خود مراقبتی
۲۴	● مقدمه
۲۶	● پیشینه و دیدگاه
۲۷	● تاریخچه
۳۰	فصل دوم: تعریف و اهمیت خود مراقبتی
۳۰	● خود مراقبتی: مهمترین شکل مراقبت اولیه
۳۲	● خود مراقبتی: بیدار کردن توانایی بالقوه افراد برای مراقبت
۳۴	● تعریف و توصیف خود مراقبتی
۳۷	● حیطه های خود مراقبتی
۳۷	● تشریح مفهوم مراقبت از خود
۳۹	فصل سوم: حمایت از خود مراقبتی و تأثیرات آن
۳۹	● طیف مراقبت
۴۰	● حمایت از خود مراقبتی یعنی چه؟
۴۱	□ چگونه حمایت از خود مراقبتی منجر به بهبود وضعیت سلامت می شود؟
۴۱	● اثرات دراز مدت برنامه بر بیماران
۴۱	● اثر بر سرویس های مراقبت
۴۲	● هزینه اثر بخشی و تأثیر دراز مدت
۴۲	- شواهد اثر بخشی در حیطه پیشگیری از بیماری های مزمن
۴۵	- شواهد اثر بخشی در حیطه پیشگیری از بیماری های شایع
۴۶	- شواهد اثر بخشی خود مراقبتی در حیطه پیشگیری و شیوه زندگی
۴۶	● سایر دستاوردهای بالقوه برنامه خود مراقبتی
۴۶	- ارتقای سلامت از طریق خود مراقبتی و مشارکت جامعه
۴۷	- تسهیل برنامه ریزی مدیریت و تحقیقات سلامت

۴۷	● نمونه‌هایی از حمایت از خودمراقبتی در جهان
۴۹	● حمایت از خود مراقبتی در کجا می‌تواند مفید باشد
۵۱	- خودمراقبتی در ارتقای مثبت سلامتی و پیشگیری از بیماری
۵۱	- خود مراقبتی در وضعیت‌های مزمن
۵۳	- خود مراقبتی در بیماری‌های کوچک
۵۳	- خود مراقبتی در مراجعات پزشکان عمومی
۵۳	- خود مراقبتی در داروخانه‌ها
۵۳	- خود مراقبتی هنگام ترخیص از بیمارستان
۵۴	- خود مراقبتی در بیماری‌های حاد در منزل
۵۴	- حمایت از خود مراقبتی در قالب حمایت اجتماعی
۵۴	● حمایت از خود مراقبتی در کل سیستم / مسیر مراقبت
	بخش ۲
۵۷	خود مراقبتی از تئوری تا عمل
۵۸	فصل اول : مدل‌ها و مبانی تئوریک برنامه
۵۸	● مقدمه
۶۰	● تعریف و مفهوم تئوری و مدل
۶۰	● موارد استفاده از تئوری‌ها و مدل‌ها در آموزش سلامت
۶۱	● معیارهای ارزشیابی یک تئوری مناسب
۶۱	● الگو یا مدل
۶۴	● چرا به مدل مفهومی نیاز داریم ؟
۶۴	● مدل‌های مفهومی مورد استفاده در این برنامه چه می‌باشد؟
۶۵	تئوری اورم
۶۵	● ایده اصلی تئوری
۶۶	ضروریات خود مراقبتی
۶۷	● پیش فرض‌ها
۶۸	● گزاره‌ها
۷۱	● تعریف مفاهیم به کاربرده شده در مدل اورم
۷۵	● تشریح تئوری اورم

۷۶	□ مفهوم سازی توانمند سازی (تئوری‌های توانمند سازی)
۷۶	● خود توانمند سازی
۷۶	● پویایی خود توانمند سازی
۷۹	● تشریح مدل توانمند سازی
۸۲	● خلاصه و نتیجه گیری
۸۴	● جمع بندی
۸۷	فصل دوم : رویکرد برنامه حاضر در حمایت از خود مراقبتی چیست؟
۸۷	● مقدمه
۹۴	● رویکردهای اصلی این برنامه برای تقویت خودمراقبتی چیست؟
۹۶	فصل سوم : برنامه جامع توانمند سازی مردم برای مراقبت از سلامت خود
۹۶	● مقدمه
۹۷	● چشم انداز برنامه
۹۷	● ارزش‌های برنامه
۹۷	● آثار اولیه برنامه
۹۸	● آثار میان مدت برنامه
۹۸	● آثار نهایی برنامه
۹۹	● اهداف کلی برنامه
۹۹	● اهداف اختصاصی استراتژی‌ها و فعالیت‌ها
۱۱۰	● موضوعات پیشنهادی (منتخب) برای آغاز برنامه
۱۱۰	● ابعاد پیشنهادی وظیفه وزارت بهداشت ،درمان و آموزش پزشکی در برنامه خودمراقبتی
۱۱۱	● ساختار پیشنهادی برای اجرای برنامه در بخش سلامت
۱۱۲	□ ساختار پشتیبان در سطح ملی
۱۱۲	● کمیته کشوری سیاست‌گذاری و حمایت از خودمراقبتی
۱۱۳	● مرکز مشورتی فنی حمایت از خودمراقبتی
۱۱۵	● اداره ارتباطات و آموزش سلامت وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی در برنامه خودمراقبتی
۱۱۷	□ ساختار پشتیبان در سطح استانی

- مراکز استانی حمایت از خودمراقبتی ۱۱۷
- واحد ارتباطات و آموزش سلامت سطح استانی ۱۲۰
- ساختار پشتیبان در سطح شهرستان ۱۲۰
- واحد آموزش سلامت سطح شهرستان ۱۲۰
- مرکز مشاوره مصوب ۱۲۲
- واحد ارایه خدمت در سطح محیطی ۱۲۲
- مراکز بهداشتی درمانی شهری و روستایی ارایه خدمت در سطح محیطی ۱۲۲
- سطح محیطی: خانه توانمندسازی مردم برای خود مراقبتی ۱۲۲
- فصل چهارم: بسته خدمتی مراقبت از خود ۱۲۴
- مقدمه ۱۲۴
- فرآیندهای خدمتی اصلی مرکز بهداشتی درمانی شهری/روستایی (خانه توانمندسازی مردم برای خودمراقبتی) ۱۲۴
- خدمات حمایت از خود مراقبتی ارایه شده در مرکز بهداشت شهرستان ۱۲۵
- خدمات حمایت از خودمراقبتی سطح استان ۱۲۶
- خدمات حمایت از خود مراقبتی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی ۱۲۷
- خدمات ارائه شده در سایر موقعیت ها ۱۲۷
- گردش کار وجداول خدمت ۱۳۰
- لیست خدمات پشتیبان خدمت محیطی در دو سطح ملی و میانی ۱۷۳
- ارایه دهندگان برنامه خود مراقبتی در سطح محیطی ۱۷۸
- رابط خود مراقبتی ۱۷۸
- مربی خود مراقبتی ۱۸۰
- اپراتور ۱۸۴
- لیست پژوهش‌های لازم برای بومی نمودن بسته خدمتی ۱۸۵
- سیاست گذاری برای استقرار نظام توانمندسازی مردم برای مراقبت از سلامت خود ۱۸۸
- در کشور
- مقدمه ۱۸۸
- موادقانونی برنامه چهارم توسعه مرتبط بانظام جامع توانمندسازی مردم برای مراقبت از سلامت ۱۹۰
- خود

۲۰۰	فصل پنجم : کوریکلوم آموزشی مجریان پروژه
۲۱۰	فصل ششم : چالش های ادغام خودمراقبتی در خدمات بهداشتی جاری
۲۱۰	• آماده سازی سیستم سلامت
۲۱۳	• آماده سازی بیماران
۲۱۴	• مکانیسم های پرداخت
۲۱۴	• خطرات احتمالی
۲۱۶	فصل هفتم : برنامه ایجاد تقاضای خود مراقبتی به روش بازاریابی اجتماعی
۲۱۶	• مقدمه
۲۱۷	• تحلیل سیاسی
۲۱۸	• تحلیل محیطی
۲۱۸	• تحلیل اجتماعی
۲۱۹	• تحلیل تکنولوژیک
۲۱۹	• تحلیل مسایل قانونی
۲۲۰	• تحلیل زیستی
۲۲۰	• تحلیل رقبا
۲۲۰	• تحلیل مشتریان
۲۲۲	فصل هشتم : نقش پزشکان در خود مراقبتی
۲۲۲	• اهداف کلی برنامه درمورد پزشکان
۲۲۳	• خدماتی که پزشکان می توانند ارائه دهند
۲۲۳	• خدماتی که باید به پزشکان ارائه شود
۲۲۴	• برنامه پایش و ارزشیابی
۲۲۶	فصل نهم : برنامه پایلوت برای بسته خدمتی مراقبت از سلامت خود
۲۲۷	• مقدمه
۲۲۹	• مبانی تئوریک و روانشناختی برنامه
۲۳۱	• روند تغییر رفتار
۲۳۴	• عنوان مداخله
۲۳۸	• توصیف مداخله
۲۳۸	• مباحث مطرح شده و محتوای جلسه

۲۳۹	● ارزیابی نتایج مداخله
۲۴۰	● ضمیمه : محتوای دفترچه‌های خودیاری و دفترچه منابع
۲۴۲	فصل دهم: نمونه دفترچه خودمراقبتی
۲۴۲	● فهرست
۲۴۳	● مشخصات عمومی
۲۴۵	● خودمراقبتی دوران کودکی
۲۵۱	● خودمراقبتی زنان
۲۵۴	● خودمراقبتی معاینات و آزمایشات دوره ای
۲۵۶	● خودمراقبتی بیماری ها
۲۵۷	● ثبت آزمون‌های سلامتی
۲۵۸	● ثبت اطلاعات عضویت در گروه‌های خودیاری، حمایتی و سازمان‌های غیر دولتی
۲۵۹	● اسامی پزشکان معالج
۲۶۰	● تلفن‌های ضروری
	بخش ۳
۲۶۱	ضمیمه: مفاهیم مرتبط بررسی متون و منابع
۲۶۲	فصل اول : تعاریف و طبقه‌بندیهای موجود در زمینه خودمراقبتی
۲۶۶	فصل دوم : نمونه از تجارب جهانی در زمینه حمایت از خود مراقبتی
۲۶۶	● انگلیس
۲۷۱	● چین
۲۷۲	● ایالات متحده
۲۷۴	فصل سوم : برنامه‌ها و ابزارهای خود مراقبتی
۲۷۴	□ تعاریف
۲۷۵	● طبقه‌بندی برنامه‌ها و ابزارها
۲۷۵	● برنامه‌های ارتقا دهنده خودمراقبتی
۲۷۸	● ابزارهای ارتقای خود مراقبتی
۲۸۱	● معیارهای انتخاب برنامه‌ها و ابزارها
۲۸۱	- ارزشیابی
۲۸۲	- میزان دسترسی

۲۸۲	- وجود رویکرد ارتقای سلامت
۲۸۴	معرفی چند برنامه خودمراقبتی مبتنی بر شواهد
۲۸۶	● برنامه CDSMP
۳۰۰	● برنامه خود گردانی بیماری قلبی در زنان سالمند
۳۰۸	● برنامه حمایت همسانان در دیابت
۳۰۹	● برنامه Green Gym
۳۰۹	● برنامه Health walks
۳۱۱	● برنامه رویکرد خود مراقبتی در پیشگیری از بیماری‌های قلبی
۳۱۱	● برنامه حمایت از خانواده بیماران دچار مشکلات روانی
۳۱۴	● برنامه Oncolink
۳۱۷	● برنامه استئوپروز
۳۲۰	فصل چهارم : تعامل مردم و متخصصین سلامت در خود مراقبتی
۳۲۰	● کلیات
۳۲۳	● استراتژی‌های حمایت متخصصین سلامت از برنامه‌های خود مراقبتی
۳۲۶	□ نمونه هایی از تجربیات پزشکان و پرستاران در حمایت از خود مراقبتی
۳۲۶	● تجربه پرستاران
۳۲۸	● تجربه پزشکان
۳۳۱	فصل پنجم: مفاهیم مرتبط
۳۳۱	□ خودیاری
۳۳۱	● دیدگاه رویکرد خودیاری
۳۳۳	● تاریخچه خودیاری
۳۳۴	● چشم انداز و محدودیت‌های خودیاری
۳۳۵	● خودیاری در آسیای جنوبی
۳۳۶	● خود یاری تحت حمایت مالی دولت
۳۳۸	● بحث و نتیجه گیری
۳۴۰	□ مدل نظام خود مراقبتی ارتقا دهنده سلامت
۳۴۵	□ خود کار آمدی ، خودانگاره و مرکز کنترل سلامت
۳۴۵	● تعریف خود کارآمدی

- خود انگاره ۳۴۷
- مرکز کنترل ۳۴۹
- شرایط فراهم کننده برای خودکارآمدی ۳۵۰
- مشخصات فرد خود کارآمد ۳۵۱
- منابع خود کارآمدی ۳۵۱
- مداخلات مربوط به بهبود خود کارآمدی ۳۵۲
- مثال هایی از خود کارآمدی در رفتارهای بهداشتی ۳۵۳
- تأثیر خودکارآمدی بر تغذیه ۳۵۳
- تأثیر خودکارآمدی بر فعالیت بدنی ۳۵۴
- مراحل حل مشکل ۳۵۴
- سواد سلامتی ۳۵۶
- تعیین مشکلات سواد سلامتی ۳۵۷
- مداخلات ممکن برای برخورد با مسأله سواد سلامتی ۳۵۸
- استراتژی های تغییر ۳۶۳
- فراخوانی برای اقدام ۳۶۴
- مهارت های زندگی و تأثیر آن بر سلامتی ۳۶۵
- توانایی های روانی اجتماعی ۳۶۵
- تعریف مهارت های زندگی ۳۶۵
- تأثیر مهارت های زندگی بر سلامت ۳۷۰
- چگونه می توان مهارت های زندگی را افزایش داد ۳۷۴
- زیر ساخت نظری آموزش مهارت های زندگی ۳۷۴
- روش های آموزش مهارت های زندگی ۳۷۴
- استراتژی مطلوب آموزش مهارت ها ۳۷۶
- نتایج برنامه آموزش مهارت های زندگی ۳۷۷
- ارزیابی پیامدهای برنامه آموزش مهارت های زندگی ۳۷۸
- حیطه های مهارت های زندگی ۳۷۹
- مهارت های ارتباطی ۳۸۰
- گوش دادن ۳۸۱

- دست به اقدام زدن ۳۸۶
- متناسب نمودن برنامه با ویژگی‌های فردی ۳۸۹
- الگوی مراحل تغییر رفتار ۳۹۰
- توسعه مشارکت با ارایه کنندگان مراقبت‌های بهداشتی ۳۹۲
- نمونه پرسشنامه‌های مهارت زندگی ۳۹۴
- اطلاعات سلامت ۴۰۱
- کارکرد اطلاعات مرتبط با سلامت ۴۰۱
- طبقه بندی نیازهای اطلاعاتی مردم در زمینه سلامت ۴۰۱
- منابع اطلاعات سلامتی ۴۰۲
- ویژگی‌های اطلاعات با کیفیت و راه‌های ارزیابی آن ۴۰۲
- مهارت بهره مندی از منابع اطلاعات سلامتی ۴۰۵
- سرمایه اجتماعی ۴۰۶
- تعریف ۴۰۶
- سرمایه اجتماعی و توانمند سازی ۴۰۷
- سرمایه اجتماعی و سلامت ۴۰۷
- خود مراقبتی و سرمایه اجتماعی ۴۰۸
- مشاوره سلامت ۴۰۹
- مشاوره چیست؟ ۴۱۰
- مشاوره سلامت چیست؟ ۴۱۰
- مشاوره سلامت در عمل ۴۱۱
- ویژگی‌های مشاور ۴۱۱
- منابع ۴۱۳

بنام خداوند بخشنده مهربان

پیشگفتار

سلامت امروزه دیگر تنها یک وضعیت ایده‌آل تلقی نمی‌شود بلکه راهی است پویا با درجات نامتناهی و ابعاد گسترده که از نیازهای اولیه جسمانی و فیزیولوژیک آغاز شده و تا بالاترین ابعاد خودشکوفایی و رشد و تعالی روحی و معنوی را در بر می‌گیرد. رشد و تکامل در چنین مسیری حضوری مسئولانه، آگاهانه و پرتلاش را می‌طلبد.

هر انسانی، به طور ذاتی توان و استعداد مراقبت از خود را داراست و این گوه‌ری است که ذات اقدس باری تعالی در وجود وی به ودیعت نهاده است. پروردن این جزء بعضاً فراموش شده خدمات سلامت در حد کمال، یکی از وظایف و رسالت‌های اصلی نظام سلامت است.

برنامه جامع توانمندسازی مردم برای حفاظت از سلامت خود که اینک پیش روی شما قرار دارد، حاصل احساس این ضرورت در نیازهای سلامت جامعه و تلاش‌های پدیدآورندگان است. برنامه‌ای که این رسالت عظیم را بر دوش دارد، باید به بیدار نمودن استعدادها و پرورش توانمندی‌های بالقوه افراد بپردازد اما تحقق این بیداری، نیازمند عزمی ملی برای تشکیل ساختار و نهادهای حمایت‌کننده آن است.

این برنامه سعی بر آن دارد که ضمن تبیین مفاهیم، اصول و مبانی خود مراقبتی و فواید آن، به ارایه راه کارهای عملی برای حمایت از خود مراقبتی بپردازد. به این منظور در فصل ۱، به بیان مفاهیم خود مراقبتی، ارتباط آن با ارتقای سلامت و تأثیرات مثبت آن بر سلامت و ضرورت حمایت از خود مراقبتی پرداخته‌ایم.

در فصل دوم (خود مراقبتی از تئوری تا عمل) کوشیده‌ایم تا مفاهیم خود مراقبتی و حمایت از آن را با پیشنهاد یک ساختار و مجموعه خدمات‌های مرتبط به شکل عملی و قابل اجرا درآوریم. در این فصل ابتدا از مدل مفهومی و تئوری برنامه آغاز نموده و بر اساس آن، به تدوین برنامه جامع عملیاتی، اهداف و استراتژی‌های آن پرداخته‌ایم. سپس بسته خدمتی پیشنهادی، کوریکولوم آموزشی مجریان برنامه و برنامه پایلوت برای اجرای این برنامه را شرح داده‌ایم.

مفاهیم برنامه اغلب جدید هستند و آشنایی اندکی با آنها در بخش سلامت و سطح جامعه وجود دارد. لذا نیاز به یک برنامه بازاریابی اجتماعی برای برنامه احساس می‌شود که در فصلی به همین نام به آن پرداخته‌ایم.

چالش‌های ادغام خود مراقبتی در خدمات جاری و نقش پزشکان، دو موضوع مهم در برنامه هستند که فصلی به هر یک از این مباحث اختصاص یافته است.

همانگونه که اشاره شد، مفاهیم برنامه اکثراً جدید بوده و برنامه از رویکرد تئوریک خاصی پیروی می‌کند. به همین دلیل مرور جامعی بر مطالعات و مفاهیم برنامه در بخش ۳ ارائه شده است.

امید است با اجرای این برنامه "توسعه سلامت مبتنی بر دانایی" از یک شعار زیبا به برنامه ای علمی، کاربردی و اثر بخش بدل گشته و در ادامه تلاش ارزشمند نظام سلامت در جمهوری اسلامی ایران، گام ارزنده دیگری برای تأمین، حفظ و ارتقای سلامت در کشور برداشته شود اما این بار به دست توانای مردم، مردمی که با آزادی، آگاهی، قدرت و توان کافی راه سلامت را برای برخورداری از یک زندگی با کیفیت و توسعه پایدار کشور انتخاب نموده و با مراقبت فعال از سلامت خود، خانواده، آشنایان، هم محله‌ای‌ها، هم شهری‌ها، هم میهنان و کشور پر افتخار و ارزشمند خود آن را طی می‌کنند.

در اینجا بر خود لازم می‌داند که از حمایت ارزشمند آقایان دکتر محمد اسماعیل اکبری معاون سلامت، دکتر حمیدرضا جمشیدی ریاست محترم مرکز توسعه شبکه و ارتقای سلامت از تدوین این برنامه تشکر نموده و مراتب سپاس خود را از استاد ارجمند دکتر فرید ابوالحسنی به خاطر مشاوره علمی تدوین برنامه اعلام نموده و از راهنمایی‌ها و حمایت معنوی آقای دکتر محمد واعظ مهدوی معاون محترم سیاست گذاری و برنامه ریزی وزارت رفاه و تأمین اجتماعی از تدوین این برنامه و همراهی و همدلی تمامی اعضای محترم خانواده بزرگ آموزش سلامت در سراسر کشور به ویژه همکاران ارزشمند اینجانب در اداره ارتباطات و آموزش سلامت و همچنین از همراهی آقایان دکتر رضا رییس کرمی ریاست محترم، دکتر جعفر مسعود اسماعیلی معاون محترم بهداشتی و دکتر محمد رضا خسرو بیگی کارشناس مسئول محترم آموزش سلامت دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی قم در اجرای پروژه تدوین این برنامه قدردانی نماید. تدوین این مجموعه مدیون همکاری بی‌دریغ و

ارزشمند دکتر ماندانا عطارزاده، دکتر مسعود احمدزاد اصل، دکتر مازیار مرادی لاکه، دکتر سید
آرش طهرانی بنی هاشمی، سیده صفورا دژپسند، دکتر زهرا محمدی بلوک، دکتر بهرنگ عجم
حسینی، دکتر هما اصغری فرد در اجرای پروژه و تهیه این مجموعه بوده است که در اینجا از
همه این عزیزان و از مؤسسه پژوهشگران بدون مرز تشکر و قدردانی می‌نماید. همچنین از
همکاری خانم دکتر یاسمن جلادت در ترجمه بخشی از متون بخش اول پروژه تشکر به عمل
می‌آید.

امید است این برنامه بتواند رسالت بزرگی را که بر دوش دارد، به نحو مطلوب ایفا
نماید.

دکتر شهرام رفیعی فر

مدیر اداره ارتباطات و آموزش سلامت